

BALTAS LIŪDESIO BALANDIS

Išplėšęs iš savo gyvos širdies, kūrėjas meta kūrinį – kaip kūdikį – tiesiai į pražiotus laiko žvėries nasrus, tarp geltonų jo ilčių, į negailestingai raudoną jo gerklę – ir užsidengia delnais akis... Aišku, yra daugybė kūrinių, kuriuos tas žvėris net nekramtydamas praryja, ir nuo šito tik dar labiau padidėja jo apetitas, tačiau į kai kuriuos vis dėlto sutrupa jo akmeninės iltys, jis springdamas išspjauna juos atgal, ir tada mes sakom: „Atsiminkit, vaikai: menas yra amžinas.“ Bet mes niekada nesakom: „Atsiminkit, vaikai: kūrėjas yra amžinas...“ Tie, kurie norime būt teisingi, sakome taip: „Nieko nėra trapesnio už patį kūrėją, nieko nėra gležnesnio už jo širdį, panašią į raudoną gvazdiką, prasiskleidusį prieš pat pirmąsias rudens šalnas.“ Mes taip sakome, nes negalime pamiršti anojo vaizdo: stovi priešais baisųjį žvėrį beginklis mažas žmogelis, užsidengęs delnais akis... Jam baisu, jis nori rėkti iš siaubo, jis nori bėgti, tačiau jis niekur nebėga, nes jo drąsa yra daug kartų didesnė už jo paties širdį.

Yra kūrinių, kurie mus veikia per šimtmečius, apie tuos kurinius prirašyti tomų tomai. Tačiau yra ir kūrėjų, kurių žmogiškosios dvasios gražumas mus veikia taip pat per šimtmečius. Ir spindi jų gražumas kaip ta Jono Biliūno žvaigždė ne tik vidurnaktį, bet ir šviesiausios dienos vidury: jų dvasia, jų siela, jų kilnumas, atkaklumas ir pasiaukojimo didybė. Aš kartais matau juos visus kartu: sustojusius glaudžiu būreliu, surėmusius liesus pečius, neryškiai boluojančius išblyškusiais veidais, pasiryžimo karščiu degančiomis akimis. Ir nebereikia klausti, kas jie tokie, iš kur jie atėjo ir kaip čia atsirado. Įsižiūrėkim į tas akis, į tuos plonus pirštus, prispaustus prie įdubusių krūtinių: Kudirka, Višinskis, Vaičaitis, Gurauskis, Biliūnas... Kaip mirtininkai, Viešpatie, jie visi kaip mirtininkai.

Vienas bruožas tarp jų yra pats bendriausias: *jie nenuėjo tarnauti Dievui*. Išdidžiai pakeltomis galvomis jie atsisakė kunigų seminarijų, šiltų valdininkiškų vietų, patogių ir aprūpintų savo gyvenimų: tie liesi gimnazistai su vos besikalančiais pūkeliais ant smakrų. *Jie nuėjo tarnauti žmogui*: tamsiam, užguitam, suvargusiam, kurio, tiesą sakant, niekas tada ir žmogumi dar nelaikė. Jie sulindo į šaltus ir drėgnus pusrūsius šalia batsiuvių dirbtuvėlių, jie bėgiojo per speigus vienais švarkeliais į paskaitas, jie per naktis krūtinėmis gulė ant storiausių tomų, jie bučiavo šarmu atsiduodančias skalbėjų rankas, kai šios iš pasigailėjimo atnešdavo karštos putros dubenėlį, atitraukusios nuo savo šešių vaikų: ten, peterburguose, dorpatuose, liepojose ir mintaujose. Kaip reikia mylėti žmones, kaip reikia trokšti jiems laimės, kad šitaip galėtum?..

Kad šitaip galėtum: „Aš pasirenku skurdą, vargą ir nesveikatą, bet aš nepasirenku apgaulės kelio. Aš pasirenku žmogų, bet aš nepasirenku aukso ant savo pirštų, aš pasirenku mirtį, bet aš...“ Tai žmonės, kurie už mūsų literatūrą sumokėjo nei per daug, nei per mažai: jie visi paguldė už ją galvas.

Ir Biliūnas. Ir Jonas Biliūnas, taurasis Biliūnas, kurio iki širdies skaudėjimo ir po šiai dienai gaila. Perregimai skaidrus sielos gražumas atplaukia į mus iš tolybės, iš jo kūrinių, iš jo, iš viso jo gyvenimo.

Jis pirmasis mūsų literatūroje taip giliai suprato rašytojo pilietinę pareigą. Ne vien dėl to, jog ir pats buvo pareigos žmogus. Jis pirmasis pasirinko rašytojo profesionalo kelią: tuo metu, kai ir spausdinti kūrinių beveik nebuvo kur. Bet jis kitaip negalėjo: jis užmigdavo su mintimis apie literatūrą, o atsibusdavo begalvojęs apie ją. Jo širdis nemokėjo dalintis. Jis daug sykių bandė tai padaryti, bet nieko iš to neišėjo. Jis visą gyvenimą tam ruošėsi, jis perskaitė kalnus knygų, jis – kalnus geriausių ir protingiausių knygų, jis galvojo, jis kentėjo, pats rašė – ir pats sau sakė: „Dar ne tai, dar vis ne tai. Tu dar nepakankamai protingas, tavo ranka dar nepakankamai stipri, dar galvok, dar kentėk, dar labiau mylėk ar neapkėsk.“ Jis žinojo, kad greitai mirs. Jis meldė likimą: „Duok man tik dešimtį metų, ir aš parašysiu, ką sumanęs. Jau mano siela skleidžiasi kaip žiedas, jau ji ir kitiems greitai bus graži.“ Aš nemeluojau, aš neišsigalvoju, štai jo paties žodžiai, kuriuos jis parašė savo geriausiam draugui Povilui Višinskiui ir kurie užrašyti amžinai, nes paskelbti *Raštuose*: „O taip dabar norėčiau būti sveikas, kad galėčiau rašyti, rašyti ir rašyti!.. Nenorėčiau numirti, nepalikęs beletristu. Taip tai mirties nebijau –

niekai patys, tik nieko neparašius gėda būtų greitai mirti: kad nors kokį 10 metų pratraukti būtų galima.“

Šitokiais žodžiais jis meldė savo likimą. Bet likimas buvo kurčias, tik nebuvo aklas: puikiai matė, kad Biliūnas jau kosti krauju, neblogai įžiūrėjo, kaip silpsta jo ranka, laikanti plunksną, su koku grauduliu ir ilgesiu jis vis dažniau pažvelgia į mėlynuojantį už lango Zakopanės dangų. Į ką jam beliko kreiptis pagalbos, jei pats likimas nusuko nuo jo savo veidą? Į Dievą?

Gerai, jis kreipsis į Dievą. Ir tada jis sakė jam taip: „Nejaugi nepagyčiau? Mirti nebijau – jeigu nemylėčiau ir nebeturėčiau vilties šio to dar padaryti, tai nors ir dabar sutikčiau mirti, bet kadangi myliu ir vilties dar nenustojau, tai dar gyventi labai norėčiau.“

(Biliūnai, Biliūnai, ar tu dėl savęs norėjai gyventi?)

Bet ir Dievas jo neišklausė, jis taip pat abejingai stebėjo, kaip kasdien eina mažyn Biliūno pajėgos, kaip jis rašo savo „Liūdną pasaką“ nebesikeldamas iš lovos, pasidėjęs ant krūtinės lentą. Gal nelabai tvirtas tebuvo tas Biliūno tikėjimas? Gal jis iki galo taip ir nepatikėjo Dievo gerumu, kaip kad tikėjo žmogaus gerumu, dorumu ir tauryste? Paskui Kapsukas rašė: „[...] toksai naivus, toksai gražus kaip pas B-ną tikėjimas galėjo atsirasti tikrai ant mirties patalo pas nekaltą kaip kūdikis žmogų.“ Tačiau kokie skirtingi buvo jūdviejų tikėjimai: Kapsuko ir Biliūno!

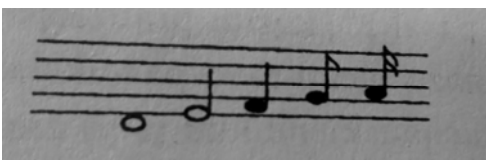
Patys gražiausi, patys šviesiausi Biliūno kūriniai parašyti tada, kai jis jau tikrai žinojo mirsiąs. Argi kur nors jis puola į pesimizmą, argi jo kūryba nešviečia į mūsų sielos akis kaip skaidrus miško šaltinis? Ar jis kur tyčia mus graudena? Ir jeigu mes visi verkėme, skaitydami jo „Kliudžiau“, „Brisiaus galą“ arba „Liūdną pasaką“, tai vien tik iš gražumo; vien tik iš gražumo, sakau, nes liūdesys taip pat gali būti ir gražus, ir skaidrus, ir taurinantis. Parodykit man žmogų, kuris neverkė dėl tos baltai murzinos katytės? Parodykit man tą žmogų – ir aš į akis jam pasakysiu, jog gamta vietoj širdies dar vaikystėje jam tejdėjo akmenį. Ir dar labai suabejosiu, ar šiandien tas akmuo jam atvirto atgal į širdį.

Jo siela buvo sutverta giliai jausti, stipriai mylėti ir tyliai džiaugtis. Vien tik krikščionių Dievas jai netiko. Nejaugi nėra kitų dievų, tik šitas vienas? Ir Biliūnas imasi indų religijos ir filosofijos.

Kokias knygas jis skaitė paskutinę savo gyvenimo dieną? Ogi A. Mickevičių, Goethe (Gėtė), Bibliją ir indų legendas. Vis dėlto Bibliją. Gal pagaliau rado joje tai, ko anksčiau nebūtų pastebėjęs. Kaip toli, kaip plačiai, kaip giliai skraidė jo mintys! Nuo Zakopanės kalnų viršūnių – per apsnigtą ir užpustytą Lietuvą – iki vešlių ir vešliausių Gango slėnių.

Bet pirmiausia jam reikėjo Lietuvos. Kartais mes sakom: „Jis mylėjo iki kraujo.“ Ir visi suprantom, jog tai metafora, vaizdingas posakis, kitaip sakant – hiperbolė. Tačiau Biliūno tėvynės meilės, gimtinės meilės tiesiog nerandu su kuo palyginti. Nerado su kuo jos palyginti net pats Vienuolis, kuomet šitaip rašė: „Paskutinį kartą su J. Biliūnu mačiausi Anykščių stotyje, kai jis buvo atvažiavęs į Niūronis pas savo brolius ir seseris, su kuriais jau buvo susitaikęs. Atrodė jis išvargęs, sublogęs, su barzdele, kalbėdamas vis kosėjo ir grėžėsi pavėjui. Pasisakė tyčia namo niekam neparašęs, nes norįs į Niūronis eiti pėsčias, paupiu. Sakėsi labai pasiilgęs Šventosios pakrančių ir kitų vietų, kur ganydavęs. Einant namo, nuo didelio susijaudinimo jam pirmą kartą šoko per burną kraujas.“

Viename paskutinių jo sąsiuvinų, antroje viršelio pusėje, yra jo paties užrašytos penkios vis trumpėjančios natos. Štai jos:

Paskambinkit jas – ir jūs išgirsit, kaip tragiškai trumpėjančiai – kaip pats Biliūno gyvenimas – jos kyla į viršų, kaip kraupiai staigiai ir netikėtai nutrūksta paskutinis jų garsas, o kiekvienoje iš jų skamba tarytum koks vienas jo gyvenimo tarpsnis. Kam jis užrašė tas pirmąsias reminoro natas?.. Jis mėgo muziką. Jis mėgo muziką. Jis negalėjo nepajusti jos visa savo siela. Juk ir jo proza skamba. Tai yra sielos absoliučioji klausia. Tai yra gebėjimas girdėti kitų sielų balsus, tai yra tie garsai, kurie atskrenda į

mūsų ausis iš pačių brangiausių mums lūpų, kai mes dar net nesuprantam žodžių, o vien tiktai girdim garsus, tačiau jų skambėjimo jau niekuomet nebegalėsime užmiršti. Tai yra ta klausa, kuri padeda mums išgirsti seniai mirusių protėvių balsus. Tai yra tai, ko negalima nusakyti žodžiais, o tik pabandai tą daryti – pačiam norisi verkti.

Taip, tai yra gebėjimas girdėti kitų sielų balsus. Bet dažniausiai tų balsų niekas negirdi. Dažniausiai tų, kurie girdi, niekas nemyli. Dažniausiai jie tiktai ilgisi tokios meilės ir visą gyvenimą apie ją svajoja kaip Vienažindys:

Ir atrasčiau tokią širdį, kuri moka jausti,
Drauge džiaugtis, drauge verkti, o skausme priglausti.

Gydytojai nusprendė, jog gyventi jam beliko dvi savaitės. Biliūnas išgyveno mažne ketverius metus ir parašė pačius brandžiausius savo kūrinius. Viename savo atviruke žmonai Biliūnas rašė: „Ar matai kryžių ant pačios kalno viršūnės? Jeigu kada pagysiu ir galėsiu vaikščioti, užlipsiu aukštai ant kalno ir po tuo kryžium melsiuos, kad tavo gyvenimas būtų laimingas, rožėmis ir lelijomis išpintas...“ Ne aš vienas švenčiausiai tikiu, kad niekas kitas nei iki jo, nei po jo negalėjo sukurti tokio gilaus, subtilaus ir teisingo lietuviškos moters paveikslo kaip jis. O gal dar negreit ir tegalės. Kol kas tokio kaip ir neturim. Galima net tą nesutvertą moters paveikslą įrašyti į mūsų literatūros nuostolius: kartu su daugeliu kitų, taip anksti Biliūno netekus. Gal „Baltasai šešėlis“ – tokia pasiruošimo pradžia, nes juk tikrai tie keli puslapiai nieko bendro neturi su „Liūdna pasaka“, kurios pradžioje įdėti „Prakalbos vietoje“? „Nuo pat mažų dienų tavo paveikslas mano širdyje gyveno.“ O štai M. Macijauskienė liudija jo žmonos žodžius: „...Jonas planavo kitą rytą pradėti rašyti apsakymą apie lietuviškos moterį... Dievas, – sako, – moterį sutvėrė iš Adomo šonkaulio, rytų pasakose – iš lotoso žiedo, o aš – iš lietuviško...“ Iš kokio žiedo jis galėjo ją sutverti? Rožės? Žemčiūgo? Pinavijos?.. Iš lelijos, prieteliai, iš baltų balčiausios kaimiškos darželio lelijos, kuri šviečia šiltų vakarų sutemose kaip vaiko atodūsis.

Jis planavo tai padaryti kitą rytą, tačiau kito ryto jau nebebuvo. Tačiau dar tebebuvo šiltas rytas, pats paskutinis. Dabar J. Kuckailis tegu paliudija J. Biliūnienės žodžius: „Dar tik aušo. Saulė visai į mūsų langus. Jis pradėjo švilpauti, dainuoti daineles, kad jau nubudo. Saulė patekėjo tokia graži. Mes gėrėjomės, džiaugėmės ja. Paskui pavalgė. Sako: duok pačius gražiausius marškinius...“

Geriau šitaip mes jį ir palikim: baltai paklotoje lovoje, apvilktą pačiais gražiausiais marškiniiais, skaisčios saulės nutviekstame kambary, besišypsantį ir bedainuojantį. Šitaip geriau visiems: ir tiems, kurie kada nors matė jo šypseną, ir tiems, kurie jau niekada jos nematys. Tačiau jo žodžius mes girdėsime ir atidžiai klausysimės, ką jis mums sako. Tik va dar. Kai jis šitaip gulėjo lovoje ir, pasukęs galvą, žiūrėjo į spindinčią Gievonto kalno viršūnę, ar nepasimatė jam kas? Ar nepasivaideno? Tame skaisčiame saulėtame ore? Tai jis pats kažkada rašė Julijai: „Tarp mūsų skraido baltas liūdesio balandis...“ Ar nešmėstelėjo Biliūno akyse sidabrinis balandžio sparnų plevėnis? Būtent – balandžio. Argi juodas varnas būtų išdrįsęs?..

R. Granauskas, *Gyvulėlių tylėjimas*, Vilnius: Presvika, 1998, p. 112–116

Jonas Biliūnas. Kūrybos studijos ir interpretacijos, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 203-208.